

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

ΠΛΑΤΩΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΘΔΙΚΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ Γ΄.

Ὅλον ἔστι περὶ τοῦ ἄν. θεοῦ καὶ ἀθανάτου
βουλεύσαστο ἢ περὶ παιδείας καὶ αὐτοῦ καὶ
τῶν αὐτοῦ οἰκείων. (Πλάτ. Θεάγης.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

1881

ΠΛΑΤΩΝ

ΕΤΟΣ Γ'.

ΜΑΙΟΣ ΚΑΙ ΙΟΥΝΙΟΣ 1881

ΤΕΥΧ. Ζ' ΚΑΙ Η'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΠΑΙΔΕΙΑΣ. ¹

Ἄριστοτέλης, ὁ μέγιστος τῆς ἀρχαιότητος φιλόσοφος, ὁ περιλαβὼν ἐν τῇ εὐρυτάτῃ αὐτοῦ διανοίᾳ ἀπάσας τὰς περὶ τῶν ὄντων γνώσεις, ὁ συναγαγὼν ἐπιμελῶς τὴν ἀπανταχοῦ διεσπαρμένην τοῦ ἐπιστητοῦ ὕλην καὶ συναρθρώσας αὐτὴν τεχνηέντως καὶ ἀναγαγὼν αὐτὴν εἰς σύστημα ἰδανικὸν περικαλλέστατον καὶ θαυμασιώτατον, ὁ μετ' ἀξιοθαυμάστου βαθυνοίας παρακολουθήσας τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας καὶ μετὰ μεγίστης ὀξυνοίας ἀναλύσας καὶ ἀνατεμὼν ἅπαντα τὰ ζητήματα μικρὰ καὶ μεγάλα, ὁ τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν γνώσεων ἐποικοδομήσας, ὁ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ αὐτοῦ ἐρεύνῃ τὴν ἀντίθετον τῷ Πλάτωνι ὁδὸν ἀκολουθήσας, ἀρξάμενος οὐχὶ ἐκ τῶν ἰδεῶν πρὸς τὰ πράγματα, ἀλλ' ἐκ τῶν πραγμάτων πρὸς τὰς ἰδέας, ὁ πατὴρ καὶ τελειωτὴς τῆς λογικῆς ἐπιστήμης καὶ ἔνδοξος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου παιδαγωγός, ἐν τῷ κύκλῳ τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν περιέλαβεν ὡς καὶ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, ὁ δαιμόνιος Πλάτων,² καὶ τὸ περὶ παιδείας ζήτημα. Διογένης ὁ Λαέρτιος μνημονεύει ἴδιον περὶ παιδείας σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους.

(1) Ἡ πραγματεία αὕτη, ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῷ Συλλόγῳ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἐν τῷ ὁμωνύμῳ περιοδικῷ δημοσιευθεῖσα (τόμ. ε', σελ. 226), καταχωρίζεται καὶ ἐνταῦθα χάριν τῶν συνδρομητῶν τοῦ Πλάτωνος.

² Περὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος ἐγράψαμεν ἰδίαν πραγματείαν ἐν τῷ παρόντι περιοδικῷ (τόμ. Α', σελ. 33).

Τὸ σύγγραμμα ὅμως τοῦτο, ὡς καὶ ὁ προτρεπτικός, ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ μὲν Λαερτίου μνημονευόμενος,¹ εἰς τὸν αὐτὸν δὲ ἴσως παιδαγωγικὸν κύκλον ὑπαγόμενος, δυστυχῶς δὲν περιῆλθον μέχρις ἡμῶν, ὅπως καὶ ἄλλα ἔξοχα τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου πονήματα ἐξηφανίσθησαν κακῇ μοίρᾳ ὑπὸ τοῦ πανδαμάτορος χρόνου. Ἐκ τῶν νῦν ὅμως σωζομένων συγγραμμάτων καὶ ἰδίως ἐκ τῶν *Πολιτικῶν* καὶ *Ἠθικῶν Νικομαχείων* θέλομεν πειραθῆναι νὰ καταδείξωμεν διὰ βραχείων τὰς θεμελιώδεις περὶ παιδείας ἀρχὰς καὶ καθόλου τὸ παιδαγωγικὸν σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπερ στηρίζεται ἐπὶ τῶν θεωριῶν αὐτοῦ περὶ τε τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπινου βίου καθόλου καὶ τῆς πολιτείας ἰδία.

Α'.) Περὶ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος, τὸ αἰσθητικώτατον πάντων τῶν ζώων,² διακρίνεται αὐτῶν κατ' Ἀριστοτέλη οὐ μόνον κατὰ τοῦτο ὅτι αὐτὸς μὲν κέκτηται λογικόν, ἐκεῖνα δὲ δουλεύουσι ταῖς ἑαυτῶν ὀρμαῖς³ αὐτὸς μετείληφεν ἀναμνήσεως, ἐκείνων δὲ μόνον τινὰ ἐκοινώνησαν μνήμης τινός⁴ ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸδε, ὅτι αὐτὸς μόνος ἔτυχε γλώσσης, ἥτοι λόγου προφορικοῦ, πρὸς δῆλωσιν τοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ βλαβεροῦ, αὐτὸς μόνος ἔχει συναίσθησιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, καὶ μόνος αὐτὸς δύναται νὰ ἐκφράσῃ δι' ἐνάρθρου φωνῆς πάντα τὰ ἠθικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα, ὧν κοινωνοῦντες ἀπαρτίζομεν οἰκίαν καὶ πόλιν.⁵ Ἐπει-

1 Διογ. Λαερτ. 5, 12.

2 Περὶ ζώων μορίων βιβλ. 2, κεφ. 17.

3 « Οὐδὲν γὰρ, ὡς φαμέν, μάτην ἢ φύσις ποιεῖ, λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει » (Πολιτ. 1, 2, σ. 1253). Καὶ « τὰ γὰρ ἄλλα ζῷα οὐ λόγου αἰσθανόμενα, ἀλλὰ παθήμασιν ὑπηρετεῖ » (Αὐτ. 1, 5).

4 « Μνήμης μὲν καὶ διδασχῆς πολλὰ (τῶν ζώων) κοινωνεῖ, ἀναμνησθεσθαι δὲ οὐδὲν ἄλλο δύναται πλὴν ἄνθρωπος » (Περὶ ζώων ἱστορ. 1, 4. Πρβλ. καὶ περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως 2).

5 « Ἡ μὲν οὖν φωνὴ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἠδέος ἔστι σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ζώοις· μέχρι γὰρ τούτου ἡ φύσις ἐλήλυθεν ὥστε αἰσθάνεσθαι τοῦ λυπηροῦ καὶ ἠδέος καὶ ταῦτα σημαίνειν ἀλλήλοις· ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἔστι τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερὸν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον. Τοῦτο γὰρ πρὸς τ' ἄλλα ζῷα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἰσθησιν ἔχειν· ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν » (Πολιτ. 1, 2, σ. 1253).

δὴ δὲ ἡ πόλις, φύσει πρώτη οὔσα καὶ τέλος πασῶν τῶν κοινωνιῶν, εἶναι αὐταρκεστάτη πρὸς τὸ εὖ ζῆν,¹ ἔπεται ὅτι καὶ « ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον » εἶναι, ἥτοι φύσει προώριστα νὰ συζῆ καὶ εὐδαιμονῆ μετὰ τῶν ὁμοίων ἀνθρώπων,² « ὁ δὲ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἥτοι φαῦλός ἐστιν ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος,³ ἢ « ὁ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηθὲν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν οὐδὲν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός. »⁴

B') Περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Ὁ ὑψιστος σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κεῖται κατ' Ἀριστοτέλη ἐν τῇ εὐδαιμονίᾳ⁵ ἥτις, οὐδενὸς ἐνδεῆς οὔσα, ἀλλ' αὐτάρκης καὶ μόνον δι' ἑαυτὴν καὶ οὐχὶ χάριν ἄλλου τινὸς ἐπιζητούμενη,⁶ ἀποβαίνει τέλειον τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθόν, οὔπερ οὗτος, ὡς ζῶον πολιτικόν, ἐπιθυμεῖ νὰ κοινωνῆ μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.⁷ Εἶναι δὲ εὐδαιμονία, κατ' Ἀριστοτέλη, ἐνέργεια τῆς ψυχῆς κατ' ἀρετὴν τελείαν,⁸ ὡς τοιαύτη δὲ φέρει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῇ.⁹ Κατὰ ταῦτα λοιπὸν τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν εὐδαιμονίαν στοιχεῖα εἶναι δύο, ἥτοι τελεία ἀρετὴ καὶ ἀληθῆς ἡδονή· τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐσωτερικῶς στενότατα συγγενεύουσι πρὸς ἄλληλα. Εὐδαιμόνων ἄρα κατ' Ἀριστοτέλη μόνον ἐκεῖνος εἶναι, ὅστις, κατ' ἀρετὴν πράττων, τὴν ἀληθεστάτην συναισθάνεται ἡδονήν.¹⁰ Καὶ εἶναι μὲν ἀλη-

1 Οἰκονομικῶν 1, 1.

2 « Φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν » (Πολιτ. 1, 2).

3 Αὐτόθι.

4 Αὐτόθι.

5 Ἠθικ. Νικομ. 1, 2 καὶ 5 ἐκδ. Imm. Bekkeri.

6 « Δῆλον ὅτι τὴν εὐδαιμονίαν τῶν καθ' αὐτὰς ἀρετῶν τινα θετέον καὶ οὐ τῶν δι' ἄλλο· οὐδενὸς γὰρ ἐνδεῆς ἡ εὐδαιμονία, ἀλλ' αὐτάρκης (Αὐτόθι 10, 6). »
Καὶ « ταύτην (τὴν εὐδαιμονίαν) αἰρούμεθα ἀεὶ δι' ἑαυτὴν καὶ οὐδέποτε δι' ἄλλο » (Αὐτόθι 1, 5).

7 « Τὸ γὰρ τέλειον ἀγαθὸν αὐταρκες εἶναι δοκεῖ· τὸ δ' αὐταρκες λέγομεν οὐκ αὐτῷ μόνῳ τῷ ζῶντι βίον μονώτην, ἀλλὰ καὶ γονεῦσι καὶ τέκνοις καὶ γυναικὶ καὶ ὄλως τοῖς φίλοις καὶ πολίταις » (Αὐτ. 1, 5, καὶ 9, 9).

8 Ἠθικ. Νικ. 1, 13.—« Διὰ τὴν τῆς ψυχῆς ἀρετὴν ἄρα εὖ ζήσομεν· τὸ δὲ γε εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν οὐθὲν ἄλλο ἢ τὸ εὐδαιμονεῖν λέγομεν· τὸ ἄρα εὐδαιμονεῖν καὶ ἡ εὐδαιμονία ἐν τῷ εὖ ζῆν ἐστὶ, τὸ δ' εὖ ζῆν ἐν τῷ κατὰ τὰς ἀρετὰς ζῆν » (Ἠθ. μεγ. 4).

9 Ἠθικ. Νικομ. 1, 8.

10 Ἠθικ. Νικ. 10, 6.

θές ὅτι εἰς τὴν εὐδαιμονίαν συντρέχουσι καὶ τινὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ· ταυ-
τα ὅμως δὲν εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, οὐδὲ ποιεῖ κακοδαίμονα τὸν κατ'
ἀρετὴν πράττοντα ἢ ἔλλειψις αὐτῶν.¹

Ἀρετὴν δὲ λέγων ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ οὐχὶ τὴν τοῦ σώματος, ἀλλὰ
τὴν τῆς ψυχῆς². Ἐπειδὴ δὲ ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐκ δύο μερῶν, γνωστικοῦ
καὶ ὀρεκτικοῦ, « ὧν τὸ μὲν ἔχει λόγον καθ' αὐτὸ, τὸ δὲ οὐκ ἔχει μὲν
καθ' αὐτὸ, λόγῳ δ' ὑπακούειν δυνάμενον, » ἔπεται ὅτι καὶ αἱ ἀρεταὶ
τῆς ψυχῆς κατ' Ἀριστοτέλην εἶναι δύο εἰδῶν, ἥτοι διανοητικαὶ καὶ ἠθικαί.³
Ἐπειδὴ δὲ ὁ νοῦς ἢ ὁ λόγος εἶναι θεῖόν τι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἥτοι τὸ ἰδίως
αὐτὸν ἐξανθρωπίζον καὶ ἀποθεοῦν, ἔπεται ὅτι αἱ διανοητικαὶ ἀρεταὶ εἶναι
πολλῶ ὑψηλότεραι καὶ εὐγενέστεραι τῶν ἠθικῶν. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συ-
νάγεται ὅτι καὶ ἡ εὐδαιμονία κατ' Ἀριστοτέλην εἶναι οὐχὶ σωματικὴ,
ἀλλὰ ψυχικὴ, καὶ ὅτι ἡ τελεία εὐδαιμονία κεῖται ἐν τῇ ὑψηλοτέρᾳ τῆς
ψυχῆς ἐνεργείᾳ, ἥτοι ἐν ταῖς διανοητικαῖς ἀρεταῖς.⁴ Ἐκ τῶν διττῶν
ἀρετῶν « ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖστον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν
γένεσιν καὶ τὴν αὐξήσιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου· ἡ δὲ ἠθικὴ
ἐξ ἔθους περιγίγνεται, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα ἔσχηκεν μικρὸν παρεγκλίνον ἀπὸ
τοῦ ἔθους.»⁵ Ἐντεῦθεν γίνεται φανερόν ὅτι οὐδεμίαν τῶν ἀρετῶν οὔτε φύσει,
οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίγνεται ἡμῖν· ἀλλ' ἡμεῖς ἐκ φύσεως ἐπλάσθημεν πρὸς
παραδοχὴν αὐτῶν, τελειούμενοι διὰ τοῦ ἔθους.⁶ Ἐὰν λοιπὸν ἀρετὴ ᾖ
λογικὴ τις καὶ δι' ἀσκήσεως ἐνισχυομένη ἐνέργεια, μὴ ἀπάδουσα εἰς τὴν
φύσιν ἡμῶν, ἔπεται ὅτι τρεῖς ὅροι ἀπαιτοῦνται ὅπως γίνωμεν ἀγαθοὶ ἄν-
θρωποι, ἥτοι φύσις, ἔθος ἢ ἔξις καὶ διδασχὴ ἢ λόγος.⁷ Ἡ τριπλῆ αὕτη

1 Ἠθικ. Νικ. 7, 14, 10, 10. Πολιτ. 4 (ἢ 7), 13, σ. 1332. 5, (8), 2. Ῥητορ.
4, 5.

2 Ἠθικ. Νικ. 4, 13.—Πολιτ. 4, (7), 14, σ. 1333.

3 Ἠθ. Νικ. 4, 13.

4 « Εἰδ' ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια, εὐλογον κατὰ τὴν κρατί-
στην. αὕτη δ' εἴη τοῦ ἀρίστου· εἴτε δὴ νοῦς τοῦτο, εἴτε ἄλλο τι, ὃ δὴ κατὰ φύ-
σιν δοκεῖ ἄρχειν καὶ ἡγεῖσθαι καὶ ἐννοίαν ἔχειν περὶ καλῶν καὶ θεῶν· εἴτε θετον
ὄν καὶ αὐτὸ, εἴτε τῶν ἐν ἡμῖν τὸ θεϊότατον, ἢ τούτου ἐνέργεια κατὰ τὴν οἰκείαν
ἀρετὴν εἴη ἂν ἡ τελεία εὐδαιμονία· ὅτι δ' ἐστὶ θεωρητικὴ, εἴρηται. » (Αὐτ.
10, 7. Πρὸς καὶ 10, 8).

5 Ἠθ. Νικ. 2, 4.

6 « Οὔτε ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνοντο αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν
ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους » (Αὐτ. 2, 4).

7 « Γίνεσθαι δ' ἀγαθοὺς οἴονται οἱ μὲν φύσει, οἱ δὲ ἔθει, οἱ δὲ διδασχῇ.

συνδρομή συνάδει καὶ πρὸς ὅσα ὅ,τε Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι ἀπαιτοῦσι πρὸς πλήρωσιν οἰασδῆποτε πράξεως.¹ Οἱ τρεῖς οὗτοι ὅροι καὶ ἰδίως ἡ ἔξις καὶ ἡ διδαχὴ² (διότι ἡ φύσις οὐκ ἐκ τῶν ἐφ' ἡμῖν) ἀποτελεῖ τὴν παιδείαν.

Γ'.) Περὶ παιδείας καθόλου.

Ἡ παιδεία κατ' Ἀριστοτέλη ἔχει μὲν ρίζας πικράς, φέρει ὅμως καρπούς γλυκεῖς. Αὕτη ἐν μὲν ταῖς εὐτυχίαις εἶναι κόσμος, ἐν δὲ ταῖς ἀτυχίαις καταφυγή· ὁ δὲ ἔχων ταύτην διαφέρει τοῦ μὴ ἔχοντος ὅσῳ ὁ ζῶν τοῦ τεθνηκότος.³ Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ πολιτείᾳ προώριστα νὰ ζήσῃ καὶ ζῆ, καὶ μόνον ἐν αὐτῇ δύναται νὰ τύχῃ τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας, τὸ αὐτὸ τέλος μετὰ τῶν ἄλλων πολιτῶν ἐπιδιώκων, διὰ τοῦτο καθῆκον τῆς πολιτείας εἶναι νὰ μορφώσῃ ἀγαθοὺς πολίτας, παρέχουσα εἰς πάντας τὴν αὐτὴν μὲν παιδείαν, συνάδουσαν ὅμως πρὸς τὸν ἑαυτῆς χαρακτῆρα.⁴ Ἐκ τῆς τοιαύτης παιδείας ἀποκλείει ὁ Ἀριστοτέλης τοὺς δούλους, θεωρῶν αὐτοὺς ἐστερημένους ἐλευθέρας προαιρέσεως, ἀπαραιτήτου οὔσης πρὸς ἀρετὴν καὶ τῆς τοῦ βουλευέσθαι δυνάμεως.⁵ Περὶ δὲ τῆς παιδεύσεως τοῦ θήλειος γένους, εἰς ὃ ἀποδίδει μὲν τὴν ὑπαρξίν τοῦ βουλευτικοῦ, θεωρεῖ ὅμως αὐτὸ ἄκυρον,⁶ οὐδένα λόγον ποιεῖται ὁ Ἀριστοτέλης, ἀρκεῖται δὲ μόνον νὰ καταδείξῃ τὰς ἀρετὰς, αἵτινες πρέπει νὰ κοσμῶσι τὴν γυναῖκα, ἥτοι σώματος μὲν κάλλος καὶ μέγεθος, ψυχῆς δὲ σωφροσύνην καὶ φιλεργίαν ἄνευ ἀνελευθερίας.⁷ Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῶν σπουδαιο-

τὸ μὲν οὖν τῆς φύσεως δῆλον ὡς οὐκ ἐφ' ἡμῖν ὑπάρχει, ἀλλὰ διὰ τινος θείας αἰτίας τοῖς ὡς ἀληθῶς εὐτυχέσιν ὑπάρχει· ὁ δὲ λόγος καὶ ἡ διδαχὴ μὴ ποτε οὐκ ἐν ἅπασιν ἰσχύη ἀλλὰ δεῖ προδιειργάσθαι τοῖς ἔθεσι τὴν τοῦ ἀκροατοῦ ψυχὴν κτλ. (ῬΗΘ. Νικ. 10, 10). Πρὸβλ. καὶ Πολιτ. 5, (7), 13.

1 Ποιητ. I. Μετὰ τὰ φυσ. 8, 5. Πλάτ. Φαῖδρ. 269 — Πλούτ. περὶ παιδ. ἀγ.

2 « Τὰ μὲν γὰρ ἐθιζόμενοι μανθάνουσι, τὰ δ' ἀκούοντες » (Πολιτ. 4, (7) 13). 6, Διογ. Λαερτ. 5, 17—19.

3 Διογ. Λαερτ. 5, 17—19.

4 « Ἐπεὶ δ' ἐν τὸ τέλος τῇ πόλει πάση, φανερόν ὅτι καὶ τὴν παιδείαν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀναγκαῖον εἶναι πάντων καὶ ταύτης τὴν ἐπιμέλειαν εἶναι κοινήν καὶ μὴ κατ' ἰδίαν » (Πολ. 5, (8), 1).

5 « Ὁ μὲν γὰρ δοῦλος ὅλως οὐκ ἔχει τὸ βουλευτικόν » (Αὐτ. 1, 13) Πρὸβλ. καὶ 1, 4.

6 Πολιτ. 1, 13, 5.

7 Ῥητορ. 1, 5.

τάτων πρὸς παιδείωσιν στοιχείων εἶναι τὸ ἔθος ἢ ἡ ἔξις, ἔπεται ὅτι «νόμοις δεῖ τετάχθαι, κατ' Ἀριστοτέλην, τὴν τροφήν καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα, οὐκ ἔσται γὰρ λυπηρὰ συνήθη γινόμενα.»¹ Ὁ νομοθέτης ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ σωματικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου ἐμφανίζεται πρὸ τοῦ ψυχικοῦ καὶ ἐκ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τὸ ὀρεκτικὸν (ἦτοι τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς) ἐμφανίζεται πρὸ τοῦ γνωστικοῦ (ἦτοι τοῦ λογικοῦ μέρος τῆς ψυχῆς), πρέπει νὰ κανονίσῃ καὶ διατάξῃ πρῶτον μὲν τὰ ἀφορῶντα τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ σώματος, εἶτα δὲ τὰ ἀφορῶντα τὴν ῥύθμισιν τῆς ὀρεκτικῆς δυνάμεως, μετὰ δὲ ταῦτα τὴν διαμόρφωσιν τοῦ γνωστικοῦ, ἦτοι τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου, ὅστις κατ' Ἀριστοτέλην εἶναι τέλος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.² Οἱ παιδευόμενοι νέοι τρία τινὰ κατ' Ἀριστοτέλην ὀφείλουσι νὰ μάθωσιν ἦτοι 1] τὰ ἀναγκαῖα ἐκ τῶν πρὸς τὸν βίον χρησίμων (ἀποκλειομένων τῶν βαναύσων ἔργων, τῶν πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις τῆς ἀρετῆς ἄχρηστον ἀπεργαζομένων τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴν ἢ τὴν διάνοιαν), 2] τὰ ἄγοντα πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν, καὶ 3] τὰ πέραν τούτων, τουτέστι τὰ ὑψηροῦντα εἰς τὰς ὑψίστας θεωρητικὰ σπουδὰς ἢ συντελοῦντα εἰς ἄσκησιν τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν.³

Ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει τρεῖς κυρίας περιόδους τῆς παιδείας, ὧν ἐκάστη περιλαμβάνει χρονικὸν διάστημα ἑπτὰ ἐτῶν ἦτοι τὴν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ τέκνου μέχρι τοῦ 7 ἔτους, τὴν ἀπὸ τοῦ 7 μέχρι τοῦ 14, ἦτοι μέχρι τῆς ἠθικῆς ἡλικίας, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ 14 μέχρι τοῦ 21. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 7 ἔτους οἱ παῖδες κατ' Ἀριστοτέλην δὲν πρέπει νὰ μανθάνωσιν εἰμὴ μόνον νὰ βλέπωσι καὶ ν' ἀκούωσι.⁴ ἀπὸ δε τοῦ 7 μέχρι τοῦ 14 πρέπει νὰ μανθάνωσι καὶ νὰ γυμνάζωνται ἐν ταῖς εὐκολωτέραις ἀσκήσεσιν.⁵ ἀπὸ δὲ τοῦ 14 μέχρι τοῦ 17, ἦτοι ἐπὶ τρία ἔτη, νὰ παιδεύωνται μόνον ἐν τῇ μουσικῇ καὶ νὰ τυγχάνωσιν ἐπιστημονικῆς παιδείσεως, ἀπὸ δὲ τοῦ 17 μέχρι τοῦ 21 ἔτους νὰ καθυποβάλλωνται

1 Ἠθ. Νικ. 10, 10.

2 « Ὡσπερ δὲ τὸ σῶμα πρότερον τῆ γενέσει τῆς ψυχῆς, οὕτω καὶ τὸ ἄλογον τοῦ λόγον ἔχοντος φανερόν δὲ καὶ τοῦτο· θυμὸς γὰρ καὶ βούλησις, ἔτι δὲ ἐπιθυμία καὶ γενομένοις εὐθύς ὑπάρχει τοῖς παιδίοις, ὁ δὲ λογισμὸς καὶ ὁ νοῦς προῖοσιν ἐγγίνεσθαι πέφυκε· διὸ πρῶτον μὲν τοῦ σώματος τὴν ἐπιμέλειαν ἀναγκαῖον εἶναι προτέραν ἢ τὴν τῆς ψυχῆς, ἔπειτα τὴν τῆς ὀρέξεως, ἕνεκα μὲν τοῦ τοῦ νοῦ τὴν τῆς ὀρέξεως, τὴν δὲ τοῦ σώματος τῆς ψυχῆς » (Πολιτ. 4, (7), 15).

3 Πολιτ. 5, 8, 2.

4 Πολιτ. 4, (7), 17.

5 Αὐτ. 5, (8), 4.

εἰς τραχυτέρας ἀσκήσεις καὶ εἰς ὠρισμένην δίαιταν, συντελοῦσαν ἔνθεν μὲν εἰς περιστολὴν τῆς γενετησίου ὀρμῆς, ἔνθεν δὲ εἰς πρόσκτησιν πολεμικῆς δεξιότητος καὶ σωματικῆς καρτερίας. Καθόλου δ' εἰπεῖν ἀπαγορεύει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν σύγχρονον ἀσκησιν τῆς τε διανοίας καὶ τοῦ σώματος, ὡς παρακωλύοντος τοῦ μὲν τὴν τοῦ ἐτέρου αὔξησιν.¹

Δ'.) Περὶ γάμου καὶ τεκνοποιίας.

Ἡ τῶν παιδῶν ἀγωγή ἄρχεται κατ' Ἀριστοτέλη ἀπὸ τῆς συνάψεως τοῦ γάμου, ὃν θεωρεῖ γινόμενον « οὐ μόνον τῆς τεκνοποιίας χάριν, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰς τὸν βίον » συντελούντων.² Εὐτυχεῖς γάμους καὶ παραγωγούς καλῶν παιδῶν θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τοὺς γινομένους ἐν καταλλήλῳ ἡλικίᾳ. Κατάλληλον δὲ πρὸς γάμον ἡλικίαν θεωρεῖ διὰ μὲν τοὺς ἄνδρας τὸ 37 ἔτος, διὰ δὲ τὰς γυναῖκας τὸ 18. Ἡ τῆς τεκνοποιίας λειτουργία πρέπει νὰ ἐξακολουθῆ κατ' αὐτὸν ἀκμαζούσης τῆς ἡλικίας, ἥτοι μέχρι τοῦ πεντηκοστοῦ ἔτους, οὐχὶ δὲ παραιτέρω· « τὰ γὰρ τῶν πρεσβυτέρων ἔγκονα, καθάπερ τὰ τῶν νεωτέρων, ἀτελῆ γίνονται καὶ τοῖς σώμασι καὶ ταῖς διανοίαις, τὰ δὲ τῶν γεγηρακότων ἀσθενῆ. »³ Ὁ Ἀριστοτέλης, προσδιορίζων τὴν σχέσιν μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ἀποφαίνεται ὅτι ἡ γυνὴ δὲν πρέπει νὰ κατέχη θέσιν δουλικὴν ὡς πρὸς τὸν ἄνδρα. Ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ πρέπει νὰ συμπληρῶσιν ἀλλήλους οὐ μόνον φυσικῶς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς. Τούτων ὁ μὲν προώριστα πρὸς τὴν ἔξω προμήθειαν, ἡ δὲ πρὸς τὴν ἔσω διατήρησιν.⁴ Εἰς τὸν ἄνδρα ὁμῶς ἀρμόζει ἡ ἐπὶ τῆς οἰκογενείας ἡγεμονεία· « τὸ γὰρ ἄρρεν φύσει τοῦ θήλεος ἡγεμονικώτερον. »⁵ Ὁ ἀνὴρ πρέπει νὰ φέρηται πρὸς τὴν γυναῖκα οὐχὶ δεσποτικῶς, ἀλλ' ἀριστοκρατικῶς,⁶ διότι καὶ ἡ γυνὴ ἔχει θέλησιν τινὰ καὶ περ ἀσθενεστέραν τῆς τοῦ ἀνδρός.

Αἱ ἐγκυμονοῦσαι γυναῖκες πρέπει νὰ μεταλαμβάνωσι κατ' Ἀριστοτέλη ἰσχυρᾶς τροφῆς καὶ νὰ κινῶνται καθ' ἡμέραν, πορευόμεναι πρὸς τιμὴν τῶν θεοτήτων ἐκείνων, αἵτινες ἐφορῶσι τὰ τῆς γεννήσεως. Πᾶσα πνευ-

1 Πολιτ. 5, (8) 4.

2 Ἠθικ. Νικ. 8, 14.

3 Πολιτ. 4, (7), 16.

4 Πολιτ. 1, 2, 3, 4.

5 Αὐτ. 1, 12.

6 Ἠθικ. Νικ. 8, 12.

ματική ἀσχολία πρέπει νὰ ἀπαγορεύηται εἰς τὰς ἐγκύους γυναῖκας ἕνεκα τῆς ἐπιβλαβοῦς αὐτῆς ἐπὶ τὰ ἔμβρυα ἐπενεργείας.¹ Ἡ μήτηρ ἔχει τοιαύτην σχέσιν ὡς πρὸς τὰ ἔμβρυα, οἷαν τὸ ἔδαφος πρὸς τὰ φυτὰ, ὡς δὲ τὸ ἔδαφος ἐπιδραῖ ἐπὶ τὰ φυτὰ, οὕτω καὶ ἡ μήτηρ ἐπὶ τὸ κυοφορούμενον.²

Ὁ Ἀριστοτέλης, κανονίζων τὰ περὶ τὴν τῶν παίδων γέννησιν, ἀποφαίνεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν τέκνων πρέπει νὰ ᾖ ὠρισμένος· τὰ δὲ πέραν τοῦ ἀριθμοῦ τούτου κυοφορούμενα πρέπει νὰ ὑφίστανται ἀμβλωσιν ἐν τῷ μητρικῷ σώματι « πρὶν αἰσθησιν ἐγγενέσθαι καὶ ζωὴν. »³ Ἡ σκληρὰ αὕτη γνώμη τοῦ ἐξόχου φιλοσόφου, ἐπιτρέποντος τὴν τοῦ ἐμβρύου ἐξάμβλωσιν, στηρίζεται μὲν ἐπὶ οἰκονομολογικῶν θεωριῶν, δικαιολογεῖται δὲ πῶς ἐκ τῆς σφαλερᾶς αὐτοῦ παραδοχῆς ὅτι τὰ ἔμβρυα δὲν ἔχουσιν αἰσθησιν καὶ ζωὴν. Ὡσαύτως σκληρὰ καὶ ἡ ἑτέρα τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου γνώμη, σπαρτιατικῆς τραχύτητος ὄζουσα, καθ' ἣν τὰ πεπηρωμένα βρέφη πρέπει ν' ἀποκλείωνται τῆς τροφῆς, ὡς ἄχρηστα δῆθεν τῆς πολιτείας μέλη.⁴

Ε'.) Περὶ τῆς φύσεως τῶν παίδων.

Ὁ παῖς, ἐν ὅσῳ μένει ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ κεκλεισμένος, ἔχει τὸν ἑαυτοῦ βίον ὅμοιον πρὸς τὸν τοῦ φυτοῦ⁵ μετὰ δὲ τὴν γέννησιν αὐτοῦ ἄρχονται ἐμφανιζόμενα ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἴχνη τῶν μελλουσῶν μεγάλων δυνάμεων. Τὰ παιδιά ὡς καὶ τὰ θηρία ῥέπουσι πρὸς τὸν ἄλυπον βίον καὶ τὰς ἡδονάς⁶ ἀμφότερα τὰ ζῶα ταῦτα ἐκουσίως μὲν ἐνεργοῦσιν, ἀλλ' ἄνευ προαιρέσεως ἤτοι λόγου,⁷ διὸ οὐδὲ δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν ἐνάρετα, ἐπομένως καὶ εὐδαίμονα.⁸

1 Πολιτ. 4, (7) 17.

2 Αὐτ. 4, (7) 16.

3 Αὐτόθι.

4 « Περὶ δὲ ἀποθέσεως καὶ τροφῆς τῶν γινομένων ἔστω νόμος μηδὲν πεπηρωμένον τρέφειν » (Πολιτ. 4 (7), 16).

5 « Τὰ γοῦν φυτὰ τοιαύτης τινὸς ἔοικε μετέχειν ζωῆς, ὡσπερ καὶ τὰ παιδιά, καὶ γὰρ ταῦτα κατὰ τὴν πρώτην ἐν τῇ μητρὶ γένεσιν πεφυκότα μὲν διατελεῖ, καθεύδοντα δὲ τὸν πάντα χρόνον » (Ἠθ. Εὐδῆμ. 1, 5).

6 Ἠθικ. Νικομ. 7, 13.

7 « Τοῦ μὲν γὰρ ἐκουσίου καὶ παῖδες καὶ τὰ ἄλλα ζῶα κοινωνεῖ· προαιρέσεως δὲ οὐ· οὐ γὰρ κοινὸν ἡ προαίρεσις καὶ τῶν ἀλόγων » (Αὐτ. 3, 4).

8 Αὐτόθι 1, 10.

Ἐν τῇ νεότητι ὁ ἄνθρωπος κατ' Ἀριστοτέλη μακρότερον ἢ ἐν τῇ μετὰ ταῦτα ἡλικίᾳ· διότι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰσέτι βεβαρυμένον ἐκ πολλῶν ἐντυπώσεων· ἐννοεῖ ὁμοίως καλλίτερον ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ πρεσβυτέρᾳ ἡλικίᾳ, διότι ἐν ταύτῃ μάλιστα παραγίνεται τὸ ὄργανον τῆς ψυχῆς ἥτοι ὁ νοῦς.⁸

Ὁ βίος τῶν παιδῶν εἶναι ἐστραμμένος πρὸς τὸ μέλλον, ὕπερ παρίσταται εἰς αὐτοὺς πλήρες ἐλπίδων, ἀντιθέτως πρὸς τὸν βίον τῶν πρεσβυτέρων, τῶν στερουμένων τοιοῦτων ἐλπίδων. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται τὸ εὐκίνητον καὶ ἀνήσυχον τοῦ νεανικοῦ βίου καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς τῶν παιδῶν τερπνῆς ἐνασχολήσεως.¹

Γ'.) Περὶ τῆς μεταξὺ παιδῶν καὶ γονέων σχέσεως.

Οἱ γονεῖς ἀγαπῶσι τὰ ἑαυτῶν τέκνα ὡς ἴδια αὐτῶν ἔργα ἢ ὡς ἑαυτούς.² κατ' ἐξοχὴν δὲ « αἱ μητέρες φιλοτεκνότεραι· ἐπιπονωτέρα γὰρ ἢ γέννησις καὶ μᾶλλον ἴσασιν ὅτι αὐτῶν.»³ Οἱ γονεῖς μεμνημένοι ὅτι τὰ τέκνα εἶναι ποιήματα αὐτῶν, ἀγαπῶσι ταῦτα πλείοτερον ἢ ὅσον ἀνταγαπῶνται παρ' αὐτῶν.⁴ Ὅτι ἡ ἀγάπη τῶν γονέων εἶναι φυσικὴ καὶ οὐχὶ ἰδιοτελῆς ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου ὅτι αἱ μητέρες φιλοῦσι μὲν τὰ ἑαυτῶν τέκνα, « ἀντιφιλεῖσθαι δὲ οὐ ζητοῦσι.»⁵ Ὅπως δὲ πᾶσα ὑπερβολὴ ἀποφευκτέα, οὕτω καὶ ἡ ἀγάπη τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα πρέπει νὰ ᾖ μεμετρημένη.⁶

Ἡ σχέσις μεταξὺ πατρὸς καὶ τέκνων ἀποτελεῖ τὴν εἰκόνα τῆς βασι-

1 « Διατί πρεσβύτεροι μὲν γινόμενοι μᾶλλον νοῦν ἔχομεν, νεώτεροι δὲ ὄντες θάπτον μακρότερον; — ὁ νοῦς τῶν φύσει οὐκ εὐθύς, ἀλλ' ἐπὶ γήρως ἡμῶν μάλιστα παραγίνεται κτλ. » (Προβλ. 30, 5).

2 « Ἄμα δὲ καὶ δεῖ τοὺς πατέρας ἔχειν τινὰ διατριβὴν—οὐ γὰρ δύναται τὸ νέον ἡσυχάζειν » (Πολιτ. 4, (7) 6).

3 « Πάντες ἀγαπῶσι μᾶλλον τὰ αὐτῶν ἔργα, ὡς περ οἱ γονεῖς καὶ οἱ ποιηταί » (Ἠθ. Νικ. 4, 1, 20).—« Γονεῖς μὲν τέκνα φιλοῦσιν ὡς ἑαυτούς » (Αὐτόθι 8, 14, 20).

4 Αὐτόθι 9. 7, 20.

5 « Ὁ οὖν πατήρ ἐννοεῖ πως πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ ὄντα ποίημα, τῇ μνήμῃ καὶ ἐλπίδι ἀγόμενος, διὸ μᾶλλον φιλεῖ ὁ πατήρ τὸν υἱόν, ἢ ὁ υἱὸς τὸν πατέρα » (Ἠθικ. μεγ. 2, 12).—« Μᾶλλον συνωκείωται τὸ ἀφ' οὗ τῷ γεννηθέντι, ἢ τὸ γεννώμενον τῷ ποιήσαντι κτλ. » (Ἠθικ. Νικ. 8, 14, 15).

6 Αὐτ. 8, 9, 30.

7 « Φαῦλαι δὲ καὶ φευκταὶ αὐτῶν εἰσὶν αἱ ὑπερβολαί » (Αὐτ. 7, 6, 10).

λικῆς κυβερνήσεως, καθ' ὅσον ὁ βασιλεὺς πρέπει νὰ φέρηται πρὸς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ ὡς ὁ πατὴρ πρὸς τὰ ἑαυτοῦ τέκνα.¹ Ἡ πατρικὴ ὅμως κυβέρνησις ὑπερτερεῖ τῆς βασιλικῆς κατὰ τὸ μέγεθος τῶν εὐεργετημάτων· διότι ὁ πατὴρ εἶναι οὐ μόνον ὁ παροχευὸς τῆς ζωῆς, τοῦ πολυτιμοτάτου τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ παιδαγωγὸς τοῦ παιδός.² φύσει δὲ ἔχει ἀρχικὴν ἐξουσίαν ὁ πατὴρ ἐπὶ τῶν υἱῶν,³ οἵτινες κτήματα αὐτοῦ εἶναι.⁴

Οἱ παῖδες ἀγαπῶσι τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς, ὡς λαβόντες παρ' αὐτῶν τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως,⁵ καὶ θεωροῦσι τὴν τούτων ἐπιμέλειαν κρείσσονα τῆς ἑαυτῶν καὶ τιμῶσιν αὐτοὺς ὡς θεοὺς,⁶ εἰ καὶ οὐδέποτε δύνανται νὰ πληρωθῶσιν ἐπαξίως αἱ πρὸς τούτους εὐεργεσίαι οὐ μόνον τῶν γονέων, ἀλλὰ καὶ τῶν διδασκάλων.⁷

Ἐν τῇ τῶν παιδῶν ἀγωγῇ τὸ ἔργον τῶν γονέων εἶναι μεμερισμένον· διότι εἰς μὲν τὸ πατρικὸν ἔργον ἀρμόζει ἡ διδασκαλία, εἰς δὲ τὸ τῆς μητρὸς ἡ σωματικὴ ἐπιμέλεια.⁸

Ζ'.) Περὶ σωματικῆς τῶν παιδῶν ἀγωγῆς.

Περὶ σωματικῆς τῶν παιδῶν ἀγωγῆς τὸν λόγον ποιούμενος ὁ Ἄριστοτέλης ἀρχεται ἀπὸ τῆς τῶν βρεφῶν τροφῆς· καταλληλοτάτην δὲ τροφήν τῶν γεγεννημένων καὶ παραδεδεγμένων παιδῶν καὶ χρήσιμον πρὸς τὴν τοῦ σώματος δύναμιν καὶ ἀποφυγὴν νοσημάτων θεωρεῖ τὴν τοῦ γά-

1 «Ὁμοιώματα δ' αὐτῶν καὶ οἷον παραδείγματα λάβοι τις ἂν καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις. ἡ μὲν γὰρ πατρὸς πρὸς υἱεὺς κοινωνία βασιλείας ἔχει σχῆμα· τῶν τέκνων τῷ πατρὶ μέλει.—Πατρικὴ γὰρ ἀρχὴ βούλεται ἡ βασιλεία εἶναι» (Αὐτ. 8, 12, 5).

2 «Τοιαύτη δὲ καὶ ἡ πατρικὴ, διαφέρει δὲ τῷ μεγέθει τῶν εὐεργετημάτων· αἴτιος γὰρ τοῦ εἶναι, δοκοῦντος μεγίστου εἶναι καὶ τροφῆς καὶ παιδείας» (Ἠθικ. 8, 13, 2).

3 «Φύσει τε ἀρχικὸν πατὴρ υἱῶν» (Αὐτόθι).

4 Ἠθικ. Νικ. 5, 10. Ἠθικ. μεγ. 34.

5 «Οἱ γονεῖς μὲν γὰρ στέργουσι τὰ τέκνα, ὡς ἑαυτῶν τι ὄντα· τὰ δὲ τέκνα τοὺς γονεῖς, ὡς ἀπ' ἐκείνων τι ὄντα.» (Αὐτ. 8, 14).

6 «Δόξεις δ' ἂν τροφῆς μὲν γονεῦσι δεῖν μάλιστα ἐπαρκεῖν ὡς ὀφείλοντας, καὶ τοῖς αἰτίοις τοῦ εἶναι κάλλιον ὄν ἢ ἑαυτοῖς εἰς ταῦτ' ἀπαρκεῖν καὶ τιμὴν δὲ γονεῦσι καθάπερ θεοῖς» (Αὐτ. 9, 2).

7 Αὐτόθι 8, 16. 9, 1.

8 «Οὕτω προσωκονόμηται ὑπὸ τοῦ θείου ἑκατέρου ἡ φύσις τοῦ τε ἀνδρός καὶ τῆς γυναικός.—Καὶ περὶ τέκνων τὴν μὲν γένεσιν κοινήν, τὴν δὲ ὠφέλειαν ἰδίον· τῶν μὲν γὰρ (γυναικῶν) τὸ θρέψαι, τῶν δὲ (ἀνδρῶν) τὸ παιδεῦσαι ἐστίν» (Οἰκ. 1, 3).

λακτος.¹ Τὴν δὲ χρῆσιν τοῦ οἴνου ἀπαγορεύει εἰς τὴν μικρὰν ἡλικίαν, ὡς ἐπαγομένην ἀσθενείας εἰς τοὺς παῖδας.² Πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ βρεφικοῦ σώματος καὶ ἀποφυγὴν τῆς τούτου ἀργίας συνίστησιν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν χρῆσιν μετρίων κινήσεων· πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῆς τῶν μελῶν διαστροφῆς συνίστησι τὴν χρῆσιν μηχανικῶν τινῶν ὀργάνων. Ὡσαύτως καὶ τὴν παιδιόθεν χρῆσιν τῆς ψυχρολουσίας ὁ αὐτὸς φιλόσοφος θεωρεῖ λυσιτελεστάτην εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ παιδικοῦ σώματος.³ Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ἔτι δὲ καὶ πρὸς τέρψιν τῶν παίδων συνίστησιν ὁ αὐτὸς φιλόσοφος τὰς παιδιὰς. Πρέπει δὲ αἱ παιδιὰ νὰ ἦναι οὐχὶ ἀνελεύθεροι, οὐδὲ ἐπίπονοι οὐδὲ ἀνειμέναι· νὰ παριστῶσι δὲ ὡς τὰ πολλὰ ὑποθέσεις τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων, εἰς ἃ κατόπιν οἱ παῖδες, ἄνδρες γενόμενοι, θέλουσι ἐπιδοθῆ.⁴ Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου ἐπωφεληθέντες οἱ νεώτεροι παραθέτουσιν ἐνώπιον τῶν παίδων διάφορα ἀθύρματα, παριστῶντα ἀντικείμενα τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων. Ἐν τοῖς τοιούτοις ἀθύρμασι καὶ ταῖς ταιαύταις παιδιαῖς ἀνακαλύπτεται συγχρόνως καὶ ἡ φυσικὴ κλίσις, τουτέστιν ὁ προορισμὸς ἐκάστου παιδὸς, οὗτινος ἡ εὕρεσις ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότατον μέλημα τοῦ παιδαγωγοῦ. Μεταξὺ τῶν συντελούντων εἰς τὴν ἄσκησιν καὶ αὐξήσιν τοῦ παιδικοῦ σώματος κατατάσσει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὰς παιδικὰς διατάσεις καὶ τοὺς κλαυθμούς· διὸ καὶ ἀπαγορεύει τὴν ἐπίσχεσιν αὐτῶν.⁵

Η'.) Περὶ ἠθικῆς μορφώσεως.

Ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ κατ' Ἀριστοτέλην ἐρεῖδεται ὡς τὰ πολλὰ ἐπὶ τοῦ ἐθιμοῦ, τούτου ἕνεκα ὅσῳ καλλιτέρα εἶναι ἡ ἠθικὴ ἄσκησις ἔν τινι πόλει, τοσοῦτῳ καλλιτέρα εἶναι καὶ ἡ τύχη αὐτῆς.⁶ Ὁ νόμος οὐδεμίαν δύναμιν

¹ «Φαίνεται δὲ—ἡ τοῦ γάλακτος πληθύουσα τροφή μάλιστα οικεῖα τοῖς σώμασι» (Αὐτ. 4, (7), 17).

² Αὐτόθι.

³ Πολιτ. 4, (7) 17.

⁴ «Διὸ τὰς παιδιὰς εἶναι δεῖ τὰς πολλὰς μιμήσεις τῶν ὑστερον σπουδαζομένων» (Αὐτόθι).

⁵ «Τὰς δὲ διατάσεις τῶν παίδων καὶ κλαυθμούς οὐκ ὀρθῶς ἀπαγορεύουσιν οἱ κωλύοντες ἐν τοῖς νόμοις· συμφέρουσι γὰρ πρὸς ἄσκησιν, γίνεται γὰρ τρόπον τινὰ γυμνασία τοῖς σώμασι» (Πολιτ. 4, (7), 17).

⁶ «Ἄει δὲ τὸ βέλτιον ἦθος βελτίονος αἴτιον πολιτείας» (Πολιτ. 5, (8), 4). Πρὸβλ. Αὐτ. 2, 5. 3, 41.

ἔχει ἄνευ τοῦ εἰς τὴν ἀρετὴν ἐθισμού. Ἡ ἠθικὴ μόρφωσις εἶναι τοσοῦτω μᾶλλον ἀναγκαία, ὅσω μείζων εἶναι ἡ διανοητικὴ μόρφωσις. Ὁ διανοητικῶς μεμορφωμένος ἀποβαίνει τοσοῦτω μᾶλλον ἀδικώτερος καὶ θηριωδέστερος, ὅσω πλέον ἐλαττοῦται ἠθικῆς μορφώσεως. Ἡ ἀνεπτυγμένη διάνοια ἄνευ ἠθικῆς μορφώσεως ἀποβαίνει φοβερόν ὄπλον πρὸς βλάβην τῶν ἄλλων.¹ Πάντα τὰ ἀγαθὰ καὶ αὐτὰ τὰ ὠφελιμώτατα (πλὴν τῆς ἀρετῆς), οἷον ἡ σωματικὴ εὐεξία, ἡ ὑγεία, ὁ πλοῦτος καὶ τὰ λοιπὰ, δύνανται νὰ τραπῶσι πρὸς ὠφέλειαν μὲν εἴαν τις μεταχειρισθῇ αὐτὰ δικαίως, πρὸς βλάβην δὲ, εἴαν μεταχειρισθῇ ἀδίκως.²

Ἡ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν παιδῶν πρέπει νὰ ἄρχηται πρωτῶως, ἤτοι ἀπὸ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν οὗτοι ἀνατρέφονται ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἢ μετὰ τῶν δούλων ἀναστροφῇ, ἢ διήγησις λόγων καὶ μύθων ἀπρεπῶν,³ ἢ θέα καὶ ἢ ἀκρόασις ἀνελευθέρων καὶ αἰσχροῶν ἀντικειμένων, πρέπει αὐστηρῶς ν' ἀπαγορευθῶνται εἰς τοὺς παιδας.⁴ Πᾶσα αἰσχρολογία κατ' Ἀριστοτέλην πρέπει νὰ ἐξορίζηται ἐκ τῆς πόλεως. «ἐκ τοῦ γὰρ εὐχερῶς λέγειν ὀτιοῦν τῶν αἰσχροῶν, γίνεται καὶ τὸ ποιεῖν σύνεγγυς.»⁵ Οἱ παῖδες κατὰ τὸν αὐτὸν φιλόσοφον πρέπει ἐνωρὶς νὰ ἐθίζωνται «χαίρειν καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ, ἢ γὰρ ὀρθὴ παιδεία αὕτη ἐστίν.»⁶ Ἡ ἠθικὴ ἐπιμέλεια τῶν παιδῶν δεῖται μεγίστης προσοχῆς καθ' ὃν χρόνον μάλιστα ἀναπτύσσεται παρ' αὐτοῖς ἡ γενετήσιος ὄρμη, ἤτοι κατὰ τὸ 14 ἔτος τῆς ἡλικίας· εἴαν κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην περισταλῶσιν αἱ ἐπιθυμίαι, εἰς ἃς φύσει ῥέπουσιν οἱ παῖδες,⁷ θέλουσιν ἀποβῆ σῶφρονες καὶ κατὰ τὰς ὑστερον ἡλικίας· εἴαν ὁμως ἀφεθῶσιν ἀχαλίνωτοι εἰς τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας, θέλουσιν ἀποβῆ κατόπιν ἀκο-

4 Προβλημ. 29, 7.

2 «Τοῦτό γε κοινὸν κατὰ πάντων τῶν ἀγαθῶν πλὴν ἀρετῆς, καὶ μάλιστα κατὰ τῶν χρησιμωτάτων, οἷον ἰσχύος, ὑγείας, πλούτου, στρατηγίας· τούτοις γὰρ ἄν τις ὠφελήσῃ τὰ μέγιστα χρώμενος δικαίως καὶ βλάβῃ, ἀδίκως» Ῥητορ. 4, 1, σ. 1355.

3 Πολτ. 4, (7), 17.

4 «Ἐπισκεπτόν δὲ τοῖς παιδευομένοις τὴν τούτων διαγωγὴν τὴν τ' ἄλλην καὶ ὅπως ὅτι ἤκιστα μετὰ δούλων ἔσται·—εὐλογον οὖν ἀπελεύνησιν ἀπὸ τῶν ἀκουσμάτων καὶ ὀραμάτων τῶν ἀνελευθέρων καὶ τηλικούτους ὄντας» (Αὐτόθι).

5 Αὐτόθι.

6 «Περὶ ἡδονᾶς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ· διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν »τὰ φαῦλα πράττομεν· διὰ δὲ τὴν λύπην, τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα· διὸ δεῖ ἤχθαι »πως εὐθύς ἐκ νέων, ὡς ὁ Πλάτων φησιν, ὥστε χαίρειν τε καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ. »ἢ γὰρ ὀρθὴ παιδεία αὕτη ἐστίν» (Ἠθικ. Νικ. 2, 2).

7 «Κατ' ἐπιθυμίαν γὰρ ζῶσι καὶ τὰ παιδία· καὶ μάλιστα ἐν τούτοις ἡ τοῦ ἡδέος ὄρεξις» (Ἠθικ. Νικ. 3, 15).

λαστώτεροι.¹ Αἱ ἐπιθυμίαι τῶν νέων πρέπει νὰ ἦναι μέτριαι καὶ ὀλίγαι, κανονιζόμεναι ὑπὸ τοῦ λόγου, μεθ' οὗ πρέπει νὰ συμφωνῇ τὸ ἐπιθυμητικόν.²

Μεταξὺ πασῶν τῶν ἀρετῶν, ἐν αἷς πρέπει νὰ ἀσκῶνται οἱ νέοι, διαπρέπουσιν ἡ ἀνδρία³ καὶ ἡ σωφροσύνη.⁴ Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρετὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ «μεσότης δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν,»⁵ ἔπεται ὅτι ὡσπερ τὰς ἐλλείψεις τῶν μνημονευθεισῶν τούτων ἀρετῶν, ἦτοι τὴν δειλίαν καὶ τὴν ἀναισθησίαν, οὕτω καὶ τὰς ὑπερβολὰς, ἦτοι τὴν θρασύτητα καὶ τὴν ἀκολασίαν, πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν· «φθείρεται γὰρ ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀνδρία ὑπὸ τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως, ὑπὸ δὲ τῆς μεσότητος σώζεται.»⁶

Ἐκ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἄξια συστάσεως πρὸς ἠθοποίησιν τῶν παίδων θεωροῦνται παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ αἰδώς, ἡ ὑπακοὴ καὶ ἡ φιλία. Ἐκ τούτων δὲ ἡ μὲν αἰδώς, ἦτοι ὁ φόβος τῆς ἀδοξίας, εἶναι ἕξις τις ἢ μᾶλλον πάθος, ἀρμόζον τῇ νέᾳ ἡλικίᾳ, ἣν προφυλάσσει ἀπὸ τοῦ ἁμαρτάνειν.⁷ ἡ δὲ ὑπακοὴ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς ἀρετὴ, ἐν ἣ ἔπεται ν' ἀσκῶνται πάντες οἱ πολῖται, οἱ τε ἀρχόμενοι καὶ οἱ μέλλοντες νὰ ἄρξωσι, διότι ὁ μέλλων καλῶς ἄρχειν (καὶ πᾶς πολίτης ἔχει ἐν τούτῳ δικαίωμα)⁸ πρέπει πρότερον νὰ ἐθισθῇ εἰς τὸ καλῶς ἄρχεσθαι, ἦτοι εἰς τὴν ὑπακοήν.⁹ ἡ δὲ φιλία (ἡ ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς μετὰ τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων ἀναστροφῆς) ἀσκητέα, ὡς προφυλάττουσα κατὰ τὸν αὐτὸν φιλόσοφον τοὺς νέους ἀπὸ πολλῶν ἁμαρτημάτων.¹⁰ Πολλῶν δὲ φιλιῶν ὑπαρχουσῶν μόνη ἡ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς στηριζομένη εἶναι κατ' Ἀριστοτέλη μόνιμος καὶ τελεία· κατ' ἐπίμωτον μὲν εἶναι ἡ τοιαύτη φιλία, διότι καὶ ἡ ἀρετὴ, ἐφ' ἧς ἐρείδεται,

1 Περὶ ζώων ἱστορ. 7, 1.

2 «Διὸ δεῖ μετρίως αὐτάς (τὰς ἐπιθυμίας) εἶναι καὶ ὀλίγας καὶ τῷ λόγῳ μηδὲν ἐναντιοῦσθαι.—ὡσπερ γὰρ τὸν παῖδα δεῖ κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ παιδαγωγοῦ ζῆν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν κατὰ τὸν λόγον κτλ.» (Ἠθικ. Νικ. 3, 15).

3 Αὐτ. 3, 11.

4 Αὐτ. 13, 3.

5 Αὐτ. 1, 5.

6 Αὐτ. 2, 1.

7 Ἠθικ. Νικ. 4, 15.

8 «Φανερόν ὅτι διὰ πολλὰς αἰτίας ἀναγκαῖον πάντας ὁμοίως κοινωνεῖν τοῦ κατὰ μέρος ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι» (Πολιτ. 4, (7), 14).

9 «Τὸν τε γὰρ μέλλοντα καλῶς ἄρχειν ἀρχθῆναι φασι δεῖν πρῶτον» (Αὐτόθι).

10 Ἠθικ. Νικ. 8, 1. Ἠβλ. καὶ 9, 9. Ῥητορ. 1, 4. Ἠθικ. Εὐδῆμ. 7, 1-15. Ἠθικ. μεγ. 1, 11.

εἶναι τι μόνιμον· εἶναι δὲ τελεία, διότι περιλαμβάνει ἅπαντα τὰ πλεονεκτήματα, ἅτινα ἕκαστον τῶν ἄλλων τῆς φιλίας εἰδῶν περιλαμβάνει, ἦτοι τό τε ὠφέλιμον καὶ τὸ ἡδὺ καὶ τὰ ἄλλα.¹

Θ'.) Περὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως.

Ὅπως πρὸς ἠθοποίησιν τῶν παίδων ἀπαιτεῖται κατ' Ἀριστοτέλην πρῶτος ἀσκησις καὶ ἕξις πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς μιμήσεως τοῦ παρὰ τῶν ἄλλων πραττομένου ἀγαθοῦ, οὕτω καὶ ἡ πρώτη διανοητικὴ ἀνάπτυξις τῶν παίδων, ἢ αἱ πρῶται μαθήσεις ἀνχονται κατὰ τὸν αὐτὸν φιλόσοφον ἀπὸ τῆς μιμήσεως τῶν ὀρωμένων ἢ ἀκουομένων.² Ὁ Ἀριστοτέλης, πραγματευόμενος περὶ τῶν διδακτέων εἰς τοὺς νέους ἀντικειμένων, τῶν συντελούντων εἰς τε τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν ἀρίστου βίου, ἀναφέρει τέσσαρά τινα ἐν χρήσει ὄντα παρὰ τοῖς τότε Ἕλλησιν, ἦτοι γραμματικὴν (γράμματα), γυμναστικὴν, μουσικὴν, καὶ τὴν παρά τισι γραφικὴν, ὧν τὴν μὲν γραμματικὴν καὶ γραφικὴν ἐδίδασκον ὡς χρησίμους οὔσας πρὸς τὸν βίον καὶ πολυχρήστους· τὴν δὲ γυμναστικὴν ὡς συντείνουσαν πρὸς ἀνδρίαν· τὴν δὲ μουσικὴν ἡδονῆς χάριν καὶ καλῆς τοῦ χρόνου διανύσεως.³ Πλὴν τούτων ὁ Ἀριστοτέλης συνίστησι καὶ τὴν σπουδὴν τῆς μαθηματικῆς, ῥητορικῆς, διαλεκτικῆς καὶ πολιτικῆς. Τὰς περὶ τῶν μαθημάτων τούτων θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκτιθέμεθα ἐνταῦθα διὰ βραχέων, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς γυμναστικῆς, ἐφ' ἧς ἐρείδεται ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις

1) Περὶ γυμναστικῆς.

Δύο εἶδη σωματικῶν ἀσκήσεων παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης, ἦτοι τὴν γυμναστικὴν καὶ τὴν παιδοτριβικὴν· τούτων «ἢ μὲν ποιᾶν τινα ποιεῖ»

¹ Ἠθικ. Νικ. 8, 3.

² «Τό τε γὰρ μιμεῖσθαι σύμφυτον τοῖς ἀνθρώποις ἐκ παίδων ἐστὶ, καὶ τούτῳ διαφέρουσι τῶν ἄλλων ζώων ὅτι μιμητικώτατόν ἐστι καὶ τὰς μαθήσεις ποιεῖται διὰ μιμήσεως τὰς πρῶτας» (Ποιητ. 4).

³ «Ἔστι δὲ τέτταρα σχεδόν, ἀ παιδεύειν εἰώθασι, γράμματα καὶ γυμναστικὴν καὶ μουσικὴν καὶ τέταρτον ἔνιοι γραφικὴν· τὴν μὲν γραμματικὴν καὶ γραφικὴν ὡς χρησίμους πρὸς τὸν βίον οὔσας καὶ πολυχρήστους, τὴν δὲ «γυμναστικὴν, ὡς συντείνουσαν πρὸς ἀνδρίαν· τὴν δὲ μουσικὴν ἡδὴ διαπορήσειεν ἂν τις· νῦν μὲν γὰρ ὡς ἡδονῆς χάριν οἱ πλεῖστοι μετέχουσιν αὐτῆς· οἱ δ' ἐξ ἀρχῆς ἔταξαν ἐν παιδείᾳ διὰ τὸ τὴν φύσιν αὐτὴν ζητεῖν—μὴ μόνον ἀσχολεῖν ὀρθῶς, ἀλλὰ καὶ σχολάζειν δύνασθαι ὀρθῶς» (Πολιτ. 5, (8), 3).

τὴν ἕξιν τοῦ σώματος, ἢ δὲ τὰ ἔργα.»¹ ἦτοι ἢ μὲν παρέχει εἰς τὸ σῶμα ὑγίειαν καὶ κάλλος, ἢ δὲ καθιστᾷ αὐτὸ ἐπιτήδειον πρὸς ἐργασίαν βιωτικὴν καὶ πολεμικὴν. Ἐκ τῆς γυμναστικῆς ἀσκήσεως ἀποκλείει δ' Ἀριστοτέλης τὴν τε ἀθλητικὴν ἀσκησιν, ὡς λωβωμένην «τά τε εἶδη καὶ τὴν αὔξησιν τῶν σωμάτων,»² καὶ τὴν ἐπὶ τὸ θηριωδέστερον ἐκτραχύνουσαν τὸ σῶμα λακωνικὴν ἀσκησιν. Κατ' αὐτὸν «τὸ καλὸν ἀλλ' οὐ τὸ θηριῶδες δεῖ πρωταγωνιστεῖν.» Ἐν ταῖς γυμναστικαῖς ἀσκήσεσι μέχρι μὲν τῆς ἡβῆς κουφότερα γυμνάσια πρέπει κατ' Ἀριστοτέλη νὰ προσφέρονται εἰς τοὺς παῖδας, ὡς τῶν βαρυτέρων ἐμποδιζόντων τὴν αὔξησιν.³ μετὰ παρέλευσιν δὲ τριῶν ἀπὸ τῆς ἡβῆς ἐτῶν, καθ' ἃ οἱ νέοι περὶ ἄλλα μαθήματα πρέπει ν' ἀσχολῶνται, πρέπει ἐπιπονώτεραι ἀσκήσεις νὰ προσάγωνται, ὁπότε παύονται αἱ διανοητικαὶ ἀσχολίαι, «ἅμα γὰρ τῆ τε διανοίᾳ καὶ τῷ σώματι διαπονεῖν οὐ δεῖ· τὸναντίον γὰρ ἐκάτερος ἀπεργάζεσθαι πέφυκε τῶν πόνων, ἐμποδίζων, ὁ μὲν τοῦ σώματος πόνος τὴν διάνοιαν, ὁ δὲ ταύτης τὸ σῶμα.»⁴

Αἱ σωματικαὶ ἀσκήσεις, καλῶς γινόμεναι, παρέχουσιν οὐ μόνον ὑγίειαν, ἀλλὰ καὶ κάλλος εἰς τὸ σῶμα. Τὸ σωματικὸν δὲ τοῦτο κάλλος εἶναι κατ' Ἀριστοτέλη διάφορον εἰς τὰς διαφόρους ἡλικίας· «νέου μὲν—κάλλος τὸ πρὸς τοὺς πόνους χρήσιμον ἔχειν τὸ σῶμα τοὺς τε πρὸς δρόμον καὶ πρὸς βίαν, ἡδὺν ὄντα ἰδεῖν πρὸς ἀπόλαυσιν, διὸ οἱ πένταθλοι κάλλιστοι, ὅτι πρὸς βίαν καὶ πρὸς τάχος ἅμα πεφύκασιν· ἀκμάζοντος δὲ πρὸς μὲν πόνους τοὺς πολεμικοὺς, ἡδὺν δὲ εἶναι μετὰ φοβερότητος· γέροντος δὲ πρὸς μὲν πόνους τοὺς ἀναγκαίους ἱκανὸν, ἄλυπον δὲ διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν ὦν τὸ γῆρας λωβᾶται.»⁵ Ἡ δὲ ἀγωνιστικὴ τοῦ σώματος ἀρετὴ σύγκειται κατ' Ἀριστοτέλη «ἐκ μεγέθους καὶ ἰσχύος καὶ τάχους· καὶ γὰρ ὁ ταχὺς ἰσχυρὸς ἐστίν· ὁ γὰρ δυνάμενος τὰ σκέλη ῥίπτειν πῶς καὶ κινεῖν ταχὺ καὶ πόρρω δρομικὸς, ὁ δὲ θλίβειν καὶ κατέχειν παλαιστικὸς, ὁ δὲ ὄσαι τῆ πληγῆ πυκτικὸς, ὁ δ' ἀμφοτέροις τούτοις παγκρατιαστικὸς, ὁ δὲ πᾶσι πένταθλος.»⁶ Τοιαύτης οὔσης τῆς γυμναστικῆς ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἀξίας ἐπιτιμήσεως τὰς κακίας τοῦ σώματος, τὰς δι' ἀγυμνασίαν καὶ ἀμέλειαν προσγινομένας.⁷

1 Πολιτ. 5, (8), 3.

2 Αὐτόθι 5 (8), 4. 3 Αὐτόθι. 4 Αὐτόθι.

5 Ῥητορ. 4, 5.

6 Αὐτόθι.

7 Ἠθικ. Νικ. 3, 7.

2) *Περὶ μουσικῆς.*

Μεταξὺ πασῶν τῶν τεχνῶν σποδαιοτέρα, θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἐκείνας, αἵτινες παριστῶσιν ἀκουστόν τι· διότι αὗται κατ' ἐξοχὴν ἐμποιοῦσιν ἦθος, ἔκφρασις οὖσαι τοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐσωτερικοῦ.¹ Εἰς τὰς τέχνας ταύτας συγκαταλέγεται ἡ μουσικὴ, ἡ διὰ τῶν ῥυθμῶν αὐτῆς καὶ ἀρμονιῶν ἀπομιμουμένη τὰς ἐσωτερικὰς τῆς ψυχῆς διαθέσεις καὶ τούτου ἕνεκα μεγάλως αὐτὴν συγκινοῦσα.²

Ἡ μουσικὴ ἀσκητέα κατ' Ἀριστοτέλη οὐχὶ ὡς ἔργον τι χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον, ἀλλ' ὡς παιδεύμα ἐλεύθερον καὶ καλόν,³ συντελοῦν οὐ μόνον πρὸς τερπνὴν, τοῦ τῆς ἀναπαύσεως χρόνου διάνυσιν (πρὸς τὴν ἐν τῇ σχολῇ διαγωγὴν),⁴ ἀλλὰ καὶ πρὸς ἠθοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου.⁵ Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐν χρήσει οὖσαι ἀρμονίαι καὶ ῥυθμοὶ ὠρισμένας τῆς ψυχῆς διαθέσεις παριστῶσιν, αἵτινες ἐπαναλαμβάνονται ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ τὴν μουσικὴν ἀκροωμένου,⁶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ τῶν νέων παιδείᾳ ἐκεῖνα τὰ ὄργανα, ἐκεῖνα τὰ μέλη καὶ ἐκεῖνας τὰς ἀρμονίας πρέπει κατ' Ἀριστοτέλη νὰ μεταχειριζώμεθα, ἅπερ συντείνουσι πρὸς ἠθοποίησιν αὐτῶν. Κατὰ ταῦτα ἀποδοκιμάζει μὲν ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος τὴν χρῆσιν τοῦ αὐλοῦ, ὡς ἦττον ἠθοποιοῦ καὶ ὡς παρακωλύοντος τὴν μετὰ τῆς αὐλήσεως σύγχρονον ὠδὴν,⁷ συνίστησι δὲ τὰς δωρικὰς ἀρμονίας καὶ τὰ δώρια μέλη, ἅτινα τὸ μέσον

1 Προβλημ. 19, 17.

2 Πολιτ. 5 (8), 7.

3 «Ὅτι μὲν τοίνυν ἔστι παιδεία τις (ἡ μουσικὴ), ἣν οὐχ ὡς χρησίμην παιδεύ-
«τέον τοὺς υἱεῖς, οὐδ' ὡς ἀναγκαίαν, ἀλλ' ὡς ἐλευθέραν καὶ καλήν, φανερόν
ἐστίν.» (Πολιτ. 5 (8), 3).

4 Αὐτόθι.

5 «Ἐκ μὲν οὖν τούτων φανερόν ὅτι δύναται ποιοῦν τι τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος ἡ
«μουσικὴ παρασκευάζειν, εἰ δὲ τοῦτο δύναται ποιεῖν, δῆλον ὅτι προσακτέον καὶ
«παιδευτέον ἐν αὐτῇ τοὺς νέους.» (Πολιτ. 4, (7), 5).

6 «Ἐν δὲ τοῖς μέλεσιν αὐτοῖς ἔστι μιμήματα τῶν ἠθῶν, καὶ τοῦτο ἔστι φα-
«νερόν· εὐθὺς γὰρ ἡ τῶν ἀρμονιῶν διέστηκε φύσις ὥστε ἀκούοντας ἄλλως δια-
«τίθεσθαι καὶ μὴ τὸν αὐτὸν ἔχειν τρόπον πρὸς ἐκάστην αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς μὲν
«τὰς ἐνίας ὀδυρτικωτέρως καὶ συνεστηκότως μᾶλλον, οἷον πρὸς τὴν μιξολυδι-
«στί καλουμένην, πρὸς δὲ τὰς μαλακωτέρως τὴν διάνοιαν, οἷον πρὸς τὰς ἀνειμένας
«μέσως δὲ καὶ καθεστηκότως μάλιστα πρὸς ἑτέραν, οἷον δοκεῖ ποιεῖν ἡ δωριστί μό-
«νη τῶν ἀρμονιῶν, ἐνθουσιαστικούς δὲ ἡ φρυγιστί.» (Πολιτ. 4, (7), 5).

7 «Οὔτε γὰρ αὐλοὺς εἰς παιδείαν ἀκτέον οὔτε ἄλλο τεχνικὸν ὄργανον, οἷον κι-
«θάραν κἂν εἴ τι τοιοῦτον ἕτερόν ἐστιν, ἀλλ' ὅσα ποιήσει αὐτῶν ἀκροατὰς ἀγα-
«θούς ἢ τῆς μουσικῆς παιδείας ἢ τῆς ἄλλης κτλ.» (Πολιτ. 4, (7), 5).

κατέχουσι μεταξὺ τῶν ὀδυρτικωτέρων καὶ μαλακωτέρων ἢ ἀνειμένων.¹ δὲν ἀποκλείει ὅμως καὶ τὴν χρῆσιν πάσης ἑτέρας μουσικῆς, τρεῖς ὅρους τηρούσης, ἧτοι «τό τε μέσον καὶ τὸ δυνατόν καὶ τὸ πρέπον.»²

3) Περὶ γραμματικῆς.

Ἡ γραμματικὴ (τὰ γράμματα) προσελήφθη κατ' Ἀριστοτέλη εἰς τὴν παιδείαν ὡς χρησιμεύουσα οὐ μόνον πρὸς χρηματισμὸν καὶ πρὸς οἰκονομίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς μάθησιν καὶ πρὸς πολλὰς πολιτικὰς πράξεις.³ Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης ἐρειδόμενος ὁ Ἀριστοτέλης ἐξέτεινε τὸν κύκλον τῶν γραμματικῶν γνώσεων καὶ κατέβαλε τὰς βάσεις οὐ μόνον τῆς ὑψηλοτέρας γραμματικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ῥητορικῆς, ποιητικῆς, φυσικῆς ἱστορίας καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν.

Ἐν ταῖς γραμματικαῖς τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρίαις⁴ ἐπίσημον κατέχει θέσιν τὸ περὶ ἐρμηνείας σύγγραμμα αὐτοῦ, ὅπερ στενότατα συνάπτεται μετὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ, ἐρμώμενος ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος ἐκ τῆς θεωρίας ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ἔκφρασις τοῦ πνεύματος καὶ ὅτι πᾶσα λέξις εἶναι σύμβολον τῶν ἐν τῇ ψυχῇ πνευματικῶν καταστάσεων,⁵ καὶ χωρῶν ἀπὸ τῶν πρώτων καὶ ἀπλῶν στοιχείων τῆς γλώσσης πρὸς τὰ συνθετώτερα καὶ τέλος πρὸς αὐτὸν τὸν λόγον, κατατίθησι ἐδραιότατα τῆς γραμματικῆς ἐπιστήμης θεμέλια.

¹ «Πρὸς παιδείαν—τοῖς ἠθικοῖς τῶν μελῶν χρηστέον καὶ ταῖς ἀρμονίαις ταῖς τοιαύταις, τοιαύτη δὲ ἡ δωριστί κτλ.» (Πολιτ. 5, (8), 7). Ἠρβλ. καὶ 4, (7), 5.

² «Ἐτι δὲ εἴ τις ἐστι τοιαύτη τῶν ἀρμονιῶν, ἣ πρέπει τῇ τῶν παιδῶν ἡλικίᾳ διὰ τὸ δύνασθαι κόσμον τ' ἔχειν ἅμα καὶ παιδείαν, οἷον ἡ λυδιστί φαίνεται πεπονθέναι μάλιστα τῶν ἀρμονιῶν, δῆλον ὅτι τούτους ὅρους τρεῖς ποιητέον εἰς τὴν παιδείαν, τό τε μέσον, τὸ δυνατόν καὶ τὸ πρέπον.» (Πολιτ. 5 (8), 7).

³ «Διὸ καὶ τὴν μουσικὴν οἱ πρότερον εἰς παιδείαν ἔταξαν οὐχ ὡς ἀναγκαῖον—οὐδ' ὡς χρήσιμον, ὥσπερ τὰ γράμματα πρὸς χρηματισμὸν καὶ πρὸς οἰκονομίαν καὶ πρὸς μάθησιν καὶ πρὸς πολιτικὰς πράξεις πολλάς.» (Πολιτ. 5, (8) 3).

⁴ Τὸ γραμματικὸν σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους εὐρίσκεται ὡς πρὸς μὲν τὴν ῥητορικὴν ἐν τῷ 20 κεφαλαίῳ τῆς Ποιητικῆς· ὡς πρὸς δὲ τὴν λογικὴν ἐν ταῖς Κατηγορίαις καὶ τῷ περὶ Ἑρμηνείας. Θεωρίας τινὰς περὶ γλώσσης, συντάξεως καὶ χαρακτῆρος λόγου ἐξεδήλωσεν ἐν τε τῇ Ῥητορικῇ, τοῖς Τοπικοῖς, τοῖς Σοφιστικοῖς ἐλέγχοις, τοῖς Προβλήμασι καὶ τοῖς Ἠθικοῖς, τοῖς πλεῖστον συμβαλλομένοις εἰς τὴν συνωνυμικὴν.

⁵ «Τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα» (Περὶ ἐρμην. 1).

Ἐν τῇ γραμματικῇ συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ῥητορικὴ, ἥτις κατ' Ἀριστοτέλην εἶναι «δύναμις περὶ ἕκαστον τοῦ θεωρῆσαι τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν.»¹ Αὕτη οὐ μόνον πρὸς τὸν λόγον ἀνάγκη εἶναι νὰ ἀποβλέπη «ὅπως ἀποδεικτικὸς ἔσται καὶ πιστὸς,»² ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τοῦ λέγοντος καὶ τοῦ ἀκροωμένου.³ Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὰ τρία εἴδη τῶν ἀκροατῶν, ἧτοι τοῦ ἐκκλησιαστοῦ, δικαστοῦ καὶ θεωροῦ, παραδέχεται καὶ τρία γένη ῥητορικῶν λόγων, οἷον τὸ συμβουλευτικόν, δικαστικόν καὶ ἐπιδεικτικόν· καὶ ἴδιον ἀσμβουλῆς τὸ μὲν προτροπὴ, τὸ δὲ ἀποτροπὴ. — «δικῆς δὲ τὸ μὲν κατηγορία, τὸ δ' ἀπολογία·—ἐπιδεικτικῶν δὲ τὸ μὲν ἔπαινος, τὸ δὲ ψόγος· χρόνοι δὲ ἑκάστων τούτων εἰς τῷ μὲν συμβουλευόντι ὁ μέλλων, — τῷ δὲ δικαζομένῳ ὁ γενόμενος, τῷ δὲ ἐπιδεικτικῷ κυριώτατος ὁ παρών·—τέλος δὲ ἑκάστοις τούτων ἕτερόν ἐστι, — τῷ μὲν συμβουλευόντι τὸ συμφέρον καὶ βλαβερόν, τοῖς δὲ δικαζομένοις τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον·—τοῖς δ' ἐπαινοῦσι καὶ ψέγουσι τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρόν.»⁴ Ὁ Ἀριστοτέλης συνίστησιν εἰς τε τὸν μέλλοντα συμβουλεύειν τὰ δέοντα τῇ πόλει καὶ καθόλου τοῖς πολιτευομένοις τὴν γνῶσιν οὐ μόνον τῶν πολιτικῶν ἐπεστημῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς γεωγραφίας καὶ ἱστορίας.⁵ Ταύτης ὅμως φιλοσοφικωτέραν καὶ σπουδαιοτέραν θεωρεῖ τὴν ποίησιν· διότι ἡ μὲν ἱστορία ἀναφέρει τὰ «γενόμενα,» ἡ δὲ ποίησις, «οἷα ἂν γένοιτο·» καὶ «ἡ μὲν ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ἡ δὲ ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον» λέγει.⁶ Τούτου ἕνεκα ἡ ἀνάγνωσις τῶν ποιητῶν ἀποβαίνει κατ' Ἀριστοτέλην ὠφελιμωτέρα τῆς τῶν λογογράφων.

1 Ῥητορ. 1, 2.

2 Αὐτόθι. 2, 1.

3 Ῥητορ. 2, 1.

4 Ῥητ. 1, 2.—Οὐκ ἀπο σκοποῦ θεωροῦμεν καὶ τὰς παρούσας περιστάσεις ἀνάρμοστον νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα τὰ πέντε ἀντικείμενα, περὶ ἃ πρέπει κατ' Ἀριστοτέλην νὰ περιστρέφηται ὁ συμβουλευτικὸς λόγος· «ταῦτα δ' ἐστὶ περὶ τὰ πόρων καὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἔτι δὲ περὶ φυλακῆς τῆς χώρας καὶ τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων, καὶ περὶ νομοθεσίας.» (Ῥητορ. 1, 4). Ἡ μελέτη τῶν ἀντικειμένων τούτων, θαυμασίως ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου ἀναπτυσσομένων, συνιστᾶται τοῖς παρ' ἡμῶν πολιτευομένοις.

5 «Ὡστε δῆλον ὅτι πρὸς μὲν τὴν νομοθεσίαν αἱ τῆς γῆς περίοδοι χρήσιμοι (ἐντεῦθεν γὰρ λαβεῖν ἔστι τοὺς τῶν ἐθνῶν νόμους), πρὸς δὲ τὰς πολιτικὰς συμβουλὰς αἱ τῶν περὶ τὰς πράξεις ἱστορίαι· ἅπαντα δὲ ταῦτα πολιτικῆς, ἀλλ' οὐ ῥητορικῆς ἔργον ἐστίν» (Ῥητορ. 1, 4).

6 Ποιητ. 1, 9.

Ἡ ἀφθονία τῶν μαθητέων ἀντικειμένων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν πολυτίστορα Ἀριστοτέλη ὅπως συστήσῃ τὴν *μνημονικὴν* τέχνην ὡς βοηθητικὸν μέσον πρὸς μάθησιν. Τῆς *μνήμης* διακρίνει ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος τὴν *ἀνάμνησιν*, ἣν, ὡς συλλογιστικὴν τινὰ ἐνέργειαν θεωρῶν καὶ τούτου ἕνεκα μόνον τῷ ἀνθρώπῳ *ιδιάζουσαν*, ἐξαρτᾶ ἐκ τοῦ νόμου τῆς τῶν ἐννοιῶν συναρτήτεως, καθ' ὃν μία ἐννοια ἔλκει τὴν ἑτέραν.¹

4) Περὶ γραφικῆς.

Ἡ *γραφικὴ* κατ' Ἀριστοτέλην προσελήφθη παρά τινων ἐν τῇ τῶν νέων παιδείᾳ ὡς *χρησίμος* πρὸς τὸν βίον καὶ πρὸς τὸ κρίνειν τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα *κάλλιον*.² ἤτοι προσελήφθη ὅπως καταστήσῃ μὲν τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσκουμένους ἱκανοὺς ὥστε νὰ μὴ ἀπατῶνται ἐν τῇ τῶν οἰκιακῶν πράγματων ἐκτιμήσει, προαγάγῃ δὲ καὶ ὀξύνῃ αὐτῶν τὴν τοῦ καλοῦ αἴσθησιν ὥστε νὰ δύνανται *κάλλιον* νὰ κρίνωσι τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα. Ἀλλ' εἰ καὶ τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον τῆς γραφικῆς εἶναι πολλῶ ἀσθενέστερον τοῦ τῆς μουσικῆς,³ ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὅλως ἀδιάφορος κατ' Ἀριστοτέλην ἢ ὑπὸ τῶν νέων πρόσβλεψις ἐπὶ τούτου ἢ ἐκείνου τῶν τεχνικῶν ἔργων, ὡς τῶν μὲν φθειρόντων, τῶν δὲ προαγόντων τὸ ἦθος.⁴

5) Περὶ μαθηματικῆς.

Ἡ *μαθηματικὴ*, ἣν ὁ Πλάτων σπουδαιότατον κλάδον τῆς τῶν παιδῶν διδασκαλίας θεωρεῖ, παρ' Ἀριστοτέλει ὑποδεεστέραν θέσιν κατέχει, ὡς μηδεμίαν ἄμεσον σχέσιν μετὰ τῆς ἠθικῆς ἔχουσα.⁵ Ἡ ἐπιστήμη αὕτη κατὰ τὸν Σταγειρίτην, ὡς ὀρυμμένη ἐξ ἀφηρημένων ἐννοιῶν, οὐχὶ δὲ ἐξ ἀρχῶν ἐμπειρικῶν, καθίστησι μὲν τὸν παῖδα μαθηματικόν, οὐχὶ δὲ καὶ *φρόνιμον*,

1 Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως.

2 «Τὴν μὲν γραμματικὴν καὶ γραφικὴν ὡς χρησίμους πρὸς τὸν βίον οὔσας καὶ «πολυχρήστους» (Πολιτ. 5, (8), 3).—Δοκεῖ δὲ καὶ γραφικὴν χρησίμους εἶναι πρὸς «τὸ κρίνειν τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα κάλλιον» (Αὐτόθι).

3 Αὐτόθι.

4 «Δεῖ μὴ τὰ Παύσωνος θεωρεῖν τοὺς νέους, ἀλλὰ τὰ Πολυγνώτου κἂν εἴ τις ἄλλος τῶν γραφέων ἢ τῶν ἀγαλματοποιῶν ἐστὶν ἠθικός» (Πολ. 5, (8), 5).

5 «Ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἄλλαις τέχναις καὶ ταῖς βαναύσοις αὐταῖς, οἷον ἐν τεκτονικῇ καὶ σκυτικῇ, διότι βέλτιον ἢ χεῖρον λέγεσθαι πάντα—τάς δὲ μαθηματικὰς οὐδένα ποιεῖσθαι λόγον περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν» (Μετὰ τὰ φυσ. 1, 2).

σοφόν ἢ φυσικόν.¹ Ἡ διαφωνία αὕτη τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἐν τῇ ἐκτιμῇ τῆς ἀξίας τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἔχει τὴν βαθυτέραν αὐτῆς αἰτίαν ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, καθ' ἣν ὁ μὲν Πλάτων παραδέχεται τὴν ἀλήθειαν κειμένην ἐν τῷ ὑπερφυσικῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ πραγματικότητι τοῦ πεπερασμένου κόσμου, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης παραδέχεται ὅτι ὁ πραγματικὸς κόσμος δὲν εἶναι ἀπλῶς φαινόμενόν τι, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ ὡς καὶ ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ ἐνυπάρχει ἀλήθεια, ὅπερ καθιστᾷ λίαν ἀναγκαίαν τὴν ἀκριβεστέραν ἔρευναν τοῦ πραγματικοῦ καὶ ἐμπειρικοῦ κόσμου. Ἐκ τῆς ἐμπειρίας ταύτης ὁρμώμενος αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ἐσπούδαζε νὰ καταμάθῃ τὴν ποικιλίαν αὐτῆς καὶ ἀναβῆ εἰς τὴν ὑψηλοτέραν αὐτῶν πνευματικὴν ἐνότητα.

6) Περὶ διαλεκτικῆς.

Ἡ διαλεκτικὴ, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης συνῆπτε μετὰ τῆς ῥητορικῆς,² εἶναι τέχνη τοῦ ἐκ τῶν δεδομένων (ἐξ ἐνδόξεων) συλλογίζεσθαι περὶ ἐκάστου προτεθέντος προβλήματος, μηδεμιᾶς ὑπολειπομένης ἀντιλογίας.³ Αὕτη κατ' αὐτὸν τριπλὴν ἔχει τὴν ὠφέλειαν· ἥτοι συντελεῖ εἰς ἄσκησιν τῆς διανοίας, εἰς ἐπωφελεῖς μετὰ τῶν ἄλλων ἐντεύξεις καὶ ἐκμάθησιν τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν πρὸς ῥαδίαν διάγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς.⁴ Αὕτη διανοίγει τὴν ὁδὸν εἰς ὑψηλοτέρας θεωρίας καὶ διδάσκουσα τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς ἐκάστου ἀντικειμένου⁵ ἀντιθέτως πρὸς τὴν σοφιστικὴν, τὴν εἰς τὸ συμβεβηκὸς μόνον, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ἀναφερομένην,⁶ προετοιμάζει τὸν ὁδὸν πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ἢ πρὸς αὐ-

1 «Γεωμετρικοὶ μὲν νέοι καὶ μαθηματικοὶ γίνονται καὶ σοφοὶ τὰ τοιαῦτα, φρόνιμοι δ' οὐ δοκεῖ γίνεσθαι· αἴτιον δ' ὅτι τῶν καθ' ἕκαστά ἐστιν ἡ φρόνησις, ἃ γίνεται γνῶριμα ἐξ ἐμπειρίας—μαθηματικὸς μὲν παῖς γένοιτ' ἂν, σοφὸς δ' ἢ φυσικὸς οὐ—ὅτι τὰ μὲν δι' ἀφαιρέσεώς ἐστιν, τῶν δ' ἀρχαὶ ἐξ ἐμπειρίας» (Ῥητορ. Νικ. 6, 9).

2 Ῥητορ. 1, 2.

3 Τοπικ. 1, 2.

4 «Ἔστι δὴ πρὸς τρία (χρήσιμος ἢ διαλεκτικὴ), πρὸς γυμνασίαν, πρὸς τὰς ἐντεύξεις, πρὸς τὰς κατὰ φιλοσοφίαν ἐπιστήμας κτλ.» (Τοπικ. 1, 2).

5 «Ἔστι δὲ ἡ διαλεκτικὴ πειραστικὴ, ὣν ἡ φιλοσοφία γνωριστικὴ» (Αὐτόθι, πρβλ. καὶ 1, 14).

6 «Περὶ τὸ συμβεβηκὸς γὰρ αὕτη μόνη (ἢ σοφιστικὴ) πραγματεύεται· διὸ Πλάτων οὐ κακῶς εἶρηκε, φήσας τὸν σοφιστὴν περὶ τὸ μὴ ὄν διατρέθειν.» (Μετὰ τὰ φυσ. 11, 8).

τὴν τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ διαλεκτικὴ, ἐρευνῶσα καὶ δοκιμάζουσα, ἀποκαλύπτουσα τὰς δυσκολίας καὶ ἀντιλέγουσα καὶ ὑποστηρίζουσα, καταδείκνυσι τὴν ἀλήθειαν, πρὸς ἣν πέντε ἄγουσιν ὁδοὶ ἤτοι ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστήμη, ἡ φρόνησις, ἡ σοφία καὶ ὁ νοῦς.¹

7) Περὶ πολιτικῆς.

Πολιτικὴ εἶναι κατ' Ἀριστοτέλη ἡ τελειοτάτη πασῶν τῶν ἐπιστημῶν, διότι ὁ σκοπὸς αὐτῆς εἶναι τὸ ὑψιστὸν ἀγαθόν, ἤτοι ἡ εὐδαιμονία, καὶ διότι αὕτη εἶναι τὸ τέλει πασῶν τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιτηδεύσεων.² Ἐπειδὴ δὲ οἱ νέοι ἕνεκα τῆς μικρᾶς αὐτῶν ἡλικίας δὲν ἔχουσιν ἐπαρκῆ ἐμπειρίαν προσγυνομένην διὰ μακροῦ χρόνου, διὰ τοῦτο ἡ πολιτικὴ, ὡς ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη, ἰδιάζει οὐχὶ εἰς τὴν ἄπειρον νεανικὴν ἡλικίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐμπειρὸν ἀνδρικήν.³ Ἄλλος λόγος, δικαιολογῶν τὸ ἀνωφελὲς τῆς εἰς τοὺς νέους διδασκαλίας τῆς πολιτικῆς, εἶναι ὅτι ταύτης σκοπὸς εἶναι ἡ πράξις, οὐχὶ δὲ ἡ γνῶσις· τούτου ἕνεκα ματαίως αὐτῆς καὶ ἀνωφελῶς ἀκούσεται ὁ νέος «τοῖς πάθεσι ἀκολουθητικὸς ὢν.»⁴ Κατ' Ἀριστοτέλη, ὅπως ὁ ἰατρὸς ἐπιδίδεται φυσιολογικῶν γνῶσεων, οὕτω καὶ ὁ πολιτικὸς ἐπιδίδεται ψυχολογικῶν ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτοῦ σπουδαῖς.⁵

Τοιαῦται, εἶναι αἱ ἀρχαὶ καὶ τοιοῦτος ὁ τρόπος τῆς κατ' Ἀριστοτέλη παιδείας. Ὁ δαιμόνιος οὗτος φιλόσοφος, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν συγκορύφωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἑλληνικῆς σοφίας, οὐ μόνον ἐξέφρασεν ἐν ταῖς παιδαγωγικαῖς αὐτοῦ θεωρίαις πᾶν ὅπερ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἠδυνήθη νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν τῇ τῶν παιδῶν ἀγωγῇ, ἀλλὰ καὶ ὑπέδειξε πᾶν ὅπερ ὁ ἑλληνισμὸς ἠθέλησε μὲν νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν αὐτῇ, δὲν ἠδου-

1 Ἠθ. Νικ. 6, 3.

2 «Ἀλλὰ μὴν ἢ γε πολιτικὴ βελτίστη δύναμις, ὥστε τὸ τέλος αὐτῆς ἂν εἴη «ἀγαθόν» (Ἠθικ. Μεγ. 1, 2).—Ἐπειδὴ πᾶσα γνῶσις καὶ προαίρεσις ἀγαθοῦ τινος «ὀρέγεται, τί ἐστὶν οὗ λέγομεν τὴν πολιτικὴν ἐφίεσθαι καὶ τί τὸ πάντων ἀκρότατον τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν—τὴν γὰρ εὐδαιμονίαν καὶ οἱ πολλοὶ καὶ οἱ χαρίεντες λέγουσιν κτλ.» (Ἠθικ. Νικ. 1, 2). Πρβλ. καὶ Πολιτ. 4, (7), 3.

3 «Διὸ τῆς πολιτικῆς οὐκ ἔστιν οἰκεῖος ἀκροατῆς ὁ νέος· ἄπειρος γὰρ τῶν «κατὰ τὸν βίον πράξεων» (Ἠθικ. Νικ. 1, 2).

4 «Ἐτι δὲ, τοῖς πάθεσιν ἀκολουθητικὸς ὢν, ματαίως ἀκούσεται καὶ ἀνωφελῶς· «ἐπειδὴ τὸ τέλος ἐστὶν οὐ γνῶσις, ἀλλὰ πράξις» (Αὐτόθι).

5 «Δεῖ τὸν πολιτικὸν εἰδέναι πως τὰ περὶ ψυχῆν, ὥστερ καὶ τὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς θεραπεύσοντα καὶ πᾶν σῶμα.» (Ἠθικ. Νικ. 1, 13).

νήθη ὁμῶς νὰ πραγματώσῃ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν ταῖς παιδαγωγικαῖς αὐτοῦ θεωρίαις περιλαβὼν τὰς τε ἠθικὰς καὶ ψυχολογικὰς ἀρχάς, καὶ τὸ ὑψιστον τέρμα τῆς ἀνθρωπίνης μορφώσεως θέμενος ἐν τῇ πρὸς τὸ θεῖον ἐξομοιώσει, τελουμένη διὰ τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῶν τε σωματικῶς καὶ ψυχικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, κατέθηκε τὰς αἰωνίους βάσεις τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀγωγῆς, καὶ τούτου ἕνεκα δικαίως ἐπωνομάσθη πατὴρ τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης.

ΑΡΙΣΤΕΙΑΝΗΣ Κ. ΣΠΑΘΑΚΗΣ.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΙ ΚΑΙ Η ΚΑΤ' ΕΡΑΣΜΟΝ ΠΡΟΦΟΡΑ.

(ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΞ ΑΝΕΚΔΟΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΟΣ)

ΥΠΟ ΘΕΟΔ. ΠΑΠΑ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ.

Καὶ ἄλλοι μὲν τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπιφανῶν φιλολόγων, οὐχ ἥκιστα δὲ ὁ Γεώργιος Κούρτιος, σαφῶς ὡμολόγησαν ὅτι οἱ Ἕλληνες γραμματικοὶ ἐξεφώνουν ὡς ἀπλᾶ στοιχεῖα τὰς διφθόγγους ἤδη ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν χρόνων. (α) Καὶ ὄντως οὐδεὶς δύναται σήμερον νὰ ἀπορρίψῃ ἐλλόγως τὴν ὡς ἀπλῶν ἤχων ἐκφώνησιν τῶν διφθόγγων αἰ, εἰ, οἰ, α, η, ω, καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀρχαιοτέρων γραμματικῶν, ἀφοῦ, ὡς ἀκριβῶς διελάβομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὁ μὲν Ρωμαῖος Νιγίδιος, σύγχρονος τῷ Κικέρωνι, ῥητῶς λέγει ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης ἔγραψαν διὰ δύο χαρακτήρων τὸν διὰ τῆς εἰ σημαίνοντον φθόγγον, ὁ δὲ Ἀρίσταρχος παράγων τὸ ῥις καὶ θις παρὰ τὸ ῥεῖν καὶ θείνεσθαι ἠξίου νὰ γράφῃ τὰς λέξεις ταύτας ἐναντίον τῆς παραδόσεως διὰ τῆς εἰ, ῥεῖς καὶ θεῖς, ὁ δὲ μαθητὴς αὐτοῦ Διονύσιος ὁ Θραξ ἐδίδασκεν ὅτι τὸ ι τῆς α προσγράφεται μὲν, ἀλλ' οὐ συνεχφωνεῖται, ἀρχαιότερον δὲ πάντων τούτων ὁ Καλλίμαχος προέφερε τὸ ναῖχι ὁμοίως πρὸς τὸ ἔχει. Ὑπὲρ τῆς ἀπλῆς καὶ ἀσυνθέτου ἐκφωνήσεως

(α) Ἴδ. G. Curtius, Erläuterungen zte Auflage 1870 σελ. 21 καὶ Lentz Herodiani technici reliduiæ Lipsiæ Τομ. 3. 1867—1870. Τομ. I, Præf. σ. ci.